

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKORNA I SJÖSÅS PASTORAT

VU-plan 2006 David Melchert

Sjösås pastorat består av Sjösås socken, Dädesjö socken samt Drev-Hornaryds socken. Socknarna ligger några mil nordost om Växjö i Kronobergs län och gränsar delvis till Jönköpings län. Landskapet är kuperat och större delen täcks av barrskog. Området var tidigt bebott, vilket framgår av talrika fornlämningar från stenåldern och järnåldern, som det stora fornlämningsområdet av flera tätt liggande järnåldersgravfält väster om Dädesjö kyrka. Namnet Sjösås nämns första gången 1322, men namnet är sannolikt äldre. Den första kyrkan i Sjösås, en träkyrka, uppfördes troligen på 1100-talet. Medeltida kyrkor finns även i Drev och Dädesjö, medan de medeltida träkyrkorna i Eke och Hornaryd revs i samband med att nya kyrkor anlades på 1790- respektive 1860-talet. De nya kyrkor som anlades svarade mot folkökning, ökat välstånd, nya ideal om ljus och klarhet samt förändrade liturgiska förhållanden. Av pastoratets kyrkor används Sjösås gamla och nya kyrka, Dädesjö nya kyrka samt Drevs och Hornaryds nya kyrka. Drevs gamla kyrka saknar uppvärmning och används sommartid och vid julottan. Dädesjö gamla kyrka inlöstes av staten 1907 och förvaltas numera av Riksantikvarieämbetet.

Generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag

- Kyrkan och kyrkomiljön är karaktärsskapande för bygden, ett landmärke och en orienteringspunkt i landskapet. Oberoende av andra förändringar har kyrkan oftast stått kvar på samma plats genom århundraden.
- Kyrkan och kyrkomiljön utgör ett tidsdokument som berättar om olika epokers kyrkliga, politiska, ekonomiska och sociala förhållanden samt seder och bruk. Den har lokalhistorisk betydelse genom att ha varit sockencentrum under lång tid. Kyrkan är en viktig offentlig byggnad som avspeglar en eller flera tidsepoker i socknens historia.
- Kyrkan har kontinuerligt använts i sin ursprungliga funktion som lokal för gudstjänst, förrättningar och andakt under en lång och obruten tid.
- Kyrkan är för många en symbol för trygghet, kontinuitet och förankring i tillvaron.
- Kyrkan är för många människor ett rum för livets högtider, fyllt av personliga minnen.
- Kyrkan har med gemensamma resurser skapats och utsmyckats av församlingsbor. Dess utformning och inredning speglar olika tiders estetiska ideal och bildspråk.
- Kyrkobyggnadens arkitektur och utsmyckning skildras ofta genom symboler och i bilder kyrkans förkunnelse och bibelns berättelse och speglar därmed olika tiders andliga liv och trosföreställningar.

SJÖSÅS NYA KYRKA

Viås 1:6, Sjösås socken, Växjö kommun, Växjö stift, Kronobergs län, Småland

Historik och miljö

Förslaget att uppföra en ny kyrka i Sjösås väcktes 1831 av biskopen i Växjö, Esaias Tegnér. Vid sin visitation i Sjösås pastorat ansåg han att den gamla kyrkan var för trång. 1839 fastställdes ett beslut om en gemensam kyrka för de tre socknarna i Sjösås pastorat, även denna gång på Tegnér's uppmaning. På församlingens begäran upphävdes dock beslutet och man återgick till förslaget från

1831. När det gällde att genomdriva förslaget om nybyggnad av kyrkorna i Sjösås var det alltså, som i de flesta fall under Tegnérns episkopat, biskopen själv och inte församlingen som var initiativtagare och drivkraft. Under Tegnérns tid som biskop i Växjö slutfördes – många gånger under hårt motstånd från församlingarna – 29 nybyggnader. Många andra projekterades, men kom i likhet med Sjösås kyrka att stå färdig först under senare hälften av 1800-talet. Tegnér dirigerades inte bara av praktiska önskemål utan även av ideologisk övertygelse. I medeltidskyrkornas dunkla och rikt smyckade rum befästes lätt gammal vidskepelse och övertro. Empirekyrkan, som med sin stora, ljusa och lugna predikosal innebar en helt ny form av kyrklig arkitektur, motsvarade däremot de nya idealen om ljus och klarhet. 1847 bestämdes att Sjösås nya kyrka skulle uppföras på den så kallade Kalvakullen i Viås, en plats cirka fyra kilometer norr om den gamla kyrkan och belägen i socknens mitt. Ritningar till kyrkan utarbetades på Överintendentsämbetet i Stockholm och är signerade av C. G. Blom Carlsson 1851. Genom en långvarig tvist mellan församlingens ledamöter om huruvida kyrkan skulle placeras öster om vägen med tornet i väster eller väster om vägen med tornet i öster kom kyrkobygget att uppskjutas i tio år. Sommaren 1860 påbörjades grundgrävning till kyrkan väster om vägen. Kyrkan invigdes 1865. Viås by genomgick på så vis en märklig förändring under 1800-talets andra hälft.

Från att ha varit en vanlig bondby kom den att bli centrum i Sjösås socken i och med den nya kyrkan. En sockenstuga för bygdens gemensamma angelägenheter uppfördes mitt emot kyrkan och alldeles norr om denna anlades även en skola. Sockenstugan användes senare som kommunalhus och är i dag bostad.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är omgiven av en gråstensmur med ingång i öster. Ingången stängs av fyra järngrindar. Kyrkogårdens utsträckning är ursprunglig och den anlades i samband med kyrkans uppförande. Kyrkobyggnaden, som är centralt placerad på kyrkogården, är orienterad i väster-öster och består av ett rektangulärt långhus med utbyggd lägre, halvrund sakristia i väster och torn i öster. Byggnaden är uppförd i gråsten och ytterväggarna är spritputsade i vitt med slätputsade portal- och fönsteromfattningar samt lister och friser. Taket är täckt med skiffer.

Samtliga fönster är stora och rundbågiga. Långhuset har åtta fönster samt ett halvfönster över vardera ingången i norr och söder. Tornets bottenvåning, vilken används som vapenhus, upplyses av två fönster av samma form och storlek som långhusets fönster. Tornet avslutas med en liten lanternin av trä krönt av en hög och smal spira med klotkors. Kyrkans innerväggar är putsade och avfärgade i vitt samt avslutas upptill med en profilerad taklist av trä målade i grönt, rött och gult. Taket är tunnvalvt och målat i vitt. Bänkinredningen är sluten mot mittgången och partiet längst fram rundar av mot koret. Predikstolen har sengustaviansk prägel men är samtida med övrig inredning. Altartavlan föreställer Kristi nedtagande från korset och är en kopia av Kalmar domkyrkas altarmålning som i sin tur går tillbaka på Rubens framställning av samma motiv i katedralen i Antwerpen. Altaruppställningen i nyklassicistisk stil utgörs av två kolonner som bär upp ett entablement med en trekantgavel, allt målat i grått och med förgyllningar. På vardera sidan om altaret leder en dörr in till den bakomliggande sakristian.

Kyrkan genomgick en omfattande renovering 1951 under ledning av länsarkitekt Hans Lindén. Då tillkom särskild ingång till sakristian, orgelläktaren utvidgades och läktartapporna flyttades från vapenhuset in i kyrkorummet, bänkarna byggdes om och kyrkorummet målades i nuvarande färgsättning. Lindén ritade även den nuvarande altaromfattningen, som ersatte den ursprungliga ritad

av Blom Carlsson. Vidare omputsades kyrkan såväl ut- som invändigt och elektrisk uppvärmning och armatur installerades.

Kyrkan är uppförd i en nyklassicistisk stil med traditionellt rektangulärt långhus med utbyggd sakristia bakom koret. Tornet avviker något från den nyklassicistiska stilen genom den lilla lanterninen och den höga, smala spiran. En rundbågefris i tornets bottenvåning pekar även den fram mot nygotik och nyromanik, som blev populära byggnadsstilar under senare delen av 1800-talet.

Kulturhistorisk bedömning

I de kyrkor som uppfördes eller ritades runt mitten av 1800-talet är den stränga klassicismen i regel bruten. Detta kan iakttas i Sjösås nya kyrka, som tillkommit i en stilmässig brytningstid, även om nyklassicismen stod sig starkare i Varend än på de flesta andra håll. Kyrkan har en välbevarad exteriör och även interiören har kvar mycket av sin ursprungliga prägel, trots en förnyelse i mitten av 1900-talet med tillskott av viss ny inredning och förändring av den befintliga. Altaromfattningen från 1950-talet har anpassats till kyrkans helhetskaraktär. En tidstypisk, nyklassicistisk interiör är numera en sällsynthet. Den stora, vita nyklassicistiska kyrkan med sitt lanterninprydda torn är ett karaktäristiskt inslag i den småländska landskapsbilden. Den som framför allt fått sitt namn förknippat med dessa kyrkor i Växjö stift är Esaias Tegnér, biskop 1824-46. Tegnérkyrkan eller Tegnérladan har blivit samlingsbegrepp för denna grupp kyrkor, även om många nybyggen slutfördes först efter hans biskopstid. Sjösås nya kyrka är en representativ Tegnérkyrka, även om den uppförts först efter hans biskopstid och kanske inte är renodlat nyklassicistisk. Det var tvivelsutan Tegnér som initierade bygget. Man kan även konstatera att kyrkan är orienterad med koret i väster och tornet i öster, vilket är tvärtemot det sedan 300-talet rådande symbolspråket, att koret skulle orienteras i öster. Öst är ljusets vädersträck och ljuset är en av de grundläggande Gudssymbolerna. För Tegnér var det klokare att orientera kyrkoma efter byggnadsplatsens förhållanden, ty "Herrans härlighet har inga väderstreck".

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön

- Kyrkans föga förändrade exteriör är en god representant för den nyklassicism som i mitten av 1800-talet började uppblandas med nygotik
- Interiören är förhållandevis välbevarad och med tillskott som anpassats till kyrkans ursprungliga karaktär.
- Kyrkans tydliga kopplingar till Tegnér på flera plan är kulturhistoriskt intressant och kan av vem som helst avläsas i kyrkans orientering.
- Sjösås nya kyrka med sockenstuga och skola i en by som bevarar flera ålderdomliga drag samt omgivande kulturlandskap ger en kulturhistorisk miljö av hög klass.

LITTERATUR

- Bergström, Carin, *Kyrkplatsen som socknens centrum*, Riksantikvarieämbetet 1992.
- Historia för framtiden: Kulturminnesvårdprogram för Kronobergs län*, Länsstyrelsen i Kronobergs län & Smålands Museum 1981.
- Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, Länsstyrelsen i Kronobergs län 1998.
- Kyrkobyggnader 1760 – 1860: Sveriges kyrkor 216, Småland och Öland del 2*, Almqvist & Wiksell 1993.
- Prästgårdar i Kronobergs län: Kulturbistorisk undersökning*, Länsstyrelsen i Kronobergs län & Smålands Museum 1983.
- Schwanberg Ingrid, *Kulturlistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor*, Riksantikvarieämbetet 2002.
- Sjösåsboken, del II*, Sjösås, Drev och Hornaryds Hembygdsförening 1959.
- , *del III*, Sjösås, Drev och Hornaryds Hembygdsförening 1975.
- Ullén, Marian, *Kyrkorna i Sjösås: Sveriges kyrkor 114, Småland 2:1*, Almqvist & Wiksell 1967.
- , *Drevs och Hornaryds kyrkor: Sveriges kyrkor 120, Småland 2:2*, Almqvist & Wiksell 1968.
- , *Dädesjö och Eke kyrkor: Sveriges kyrkor 126, Småland 2:3*, Almqvist & Wiksell 1969.
- (red) -, *Under det höga valvet: en Tegnérbok*, Norstedts 1996.
- Våra kyrkor*, Klarkullens förlag 1990.
- Widmark, Henrik, *Femton kyrkor i Skåne: en modell för kulturlistorisk värdering av kyrkobyggnader*, Länsstyrelsen i Skåne län, 2000.